

*Az egyháztörténet-írás története Magyarországon
Miskolc, Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2022.*

Az egyháztörténet-írás története Magyarországon

Miskolc
Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar
2022

Szerkesztette:

Fazekas Csaba

Rada János

© Szerzők, 2022

© Szerkesztők, 2022

Kiadó: Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kar
3515 Miskolc-Egyetemváros
bolcsesz.uni-miskolc.hu

ISBN 978-963-358-267-1

ISBN 978-963-358-268-8 (pdf)

Előszó

1997-ben „Fiatal egyháztörténészek találkozója” címen rendeztek konferenciát Miskolcon, amely az 1989/1990-es rendszerváltás után fellendülő egyháztörténeti kutatásokra fókuszált, és lehetőséget teremtett a kutatók új, fiatal generációja számára, hogy szakmailag, egyúttal emberileg is közelebb kerüljenek egymáshoz, ezáltal pedig valódi kollégákra leljenek a diszciplína művelésében – együtt fedezve fel az egyháztörténeti stúdiók újonnan megnyíló lehetőségeit. 2022-ben a 25 évvel ezelőtt lezajlott konferencia előadói közül többen ismét Miskolcra látogattak, hogy – közel félszáz további kutató társaságában – részt vegyenek az „Egyháztörténet-írás története Magyarországon” címen hirdetett nagyszabású tudományos tanácskozáson.

Kettős jubileum ihlette az 2022. június 9–10-ére szervezett historiográfiai tárgyú konferenciát. Egyrészt, mint érintettük, éppen negyedszázada zajlott az előzményt jelentő 1997-es konferencia. Másrészt jubileumát ünnepeljük a miskolci bölcsészképzésnek, amely 1992-ben vette kezdetét az akkortájt rohamos fejlődésnek induló Egyetemvárosban, hogy aztán öt évvel később létrejöjjön az ország legfiatalabb bölcsészeti fakultása, a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara, a 2022-es konferencia rendezője és házigazdája. Újabb kapcsolódási pont tehát, hogy kari rangunk elnyerése éppen 1997-ben, vagyis az első egyháztörténeti konferencia évében történt. Nagyot változott a világ az egy emberöltőnyi idő leforgása alatt: azok a kollégák, akik negyedszázaddal ezelőtt fiatal kutatókként érkeztek Miskolcra, mára vezető oktatók, a szakma elismert tekintélyei; s az idők folyamán a Bölcsészettudományi Kar is mondhatni nagykorúvá vált – a Miskolci Egyetem pedig elhagyta korábbi műszakis profilját, s a humán- és társadalomtudományok művelésének szintén fontos regionális központjává fejlődött.

Valóban nagyszabású, reprezentatív konferencia zajlott 2022 júniusában a miskolci campuson, amely eseményen hazánk majdnem minden bölcsész-kara képviseltette magát, de részt vettek a határon túli magyar felsőoktatási intézmények egyháztörténettel foglalkozó kutatói is, sőt a közgyűjtemények,

levéltárak kollégái is bemutatták egyházhistoriográfiai tematikájú kutatásait. Több mint 50 előadás hangzott el a júniusi napok során, ami azt igazolhatja, hogy csakugyan sikerrel jártak az egyháztörténeti kutatások fellendítésére irányuló évtizedes erőfeszítések, és napjainkban egy erős, tekintélyes szakmai közösségről beszélhetünk.

Ahogy a konferenciát 25 évvel ezelőtt is kötet követte,¹ úgy – folytatva ezt a hagyományt – a szervezők ezúttal is tanulmánykötet formájában publikálják a konferencia előadásait. Az 1999-ben megjelent kiadvány ráadásul nem maradt visszhang nélkül, valóban fontos alapmunkának bizonyult: közleményeire azóta is szép számmal hivatkoznak a tudományos munkák. Úgy gondolom, jelen kötet is érdemes lesz a szélesebb szakmai közönség figyelmére, hiszen hiánypótlónak mondható kutatások, összegzések sorát tárja az olvasó elé – felvázolva azt is, hová jutottak az elmúlt három évtizedben a rendszerváltás után meginduló új kutatások.

A kötetet különösen figyelemre érdemessé teszi historiográfiai tematikája: a történeti mesterség művelése során elengedhetetlen – hiszen a szakmai önreflexió része –, hogy magát a történetírást is kritikai szemmel vizsgáljuk. Egy történettudományi munka ugyanis, legyen az bármily páratlan szakmai igényességgel megírva, sohasem lehet teljesen független szerzője látásmódjától, előítéleteiről, elfogultságaitól, valamint a domináns tudományos paradigma hatásától, tehát nem lehet a múlt jelenségvilágának „objektív” leírása. Mindez jól tetten érhető az egyházi és vallási kérdésekkel foglalkozó történetírás esetében is, hiszen a tudósok, tudományos műhelyek történetírói attitűdjeit mindig is befolyásolták a felekezeti kötődések.

Rápillantva a tartalomjegyzékre jól láthatjuk, hogy a kötet tematikailag rendkívül gazdag: a közölt írások valamennyi korszak historiográfiájára kiterjednek a középkortól fogva egészen a 20. századig. Ez is elősegítheti, hogy az inspiratív konferenciakötet a jövőben fontos támaszává váljon a témakör – mindeddig hiányzó – monografikus feldolgozásának.

*Prof. Dr. Horváth Zita, rektor
Miskolci Egyetem*

¹ *Fiatal egyháztörténészek írásai.* Szerk. FAZEKAS Csaba. Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, 1999.

Elhallgatott múlt: egyháztörténet-írás Vésztőn 1714 és 1794 között¹

Hegyvi Ádám

Az emberi emlékezet természetes része az elhallgatás: személyes, családi, gazdasági vagy politikai okokból az emberek az egykori eseményeket bizonyos részeket kifejejtve mesélik el. Amikor hivatásos elbeszélőt kérnek föl a múlt bemutatására, a rejtegetni valók eltitkolása a történetíró feladatává válik. Például a halottbúcsúztatás során az oráló az, aki ezt megvalósítja. A 18. században a debreceni főbírók felett tartott halotti beszédek idealizálták a bírók személyiségét, hibáikat igyekeztek elkendőzni.² Országos főméltóságok esetében is hasonló volt a helyzet: Károlyi Sándor és Forgács János temetési beszédeiből hiányoztak kuruc múltjukra való utalások, mert azt illendő volt elhallgatni.³ A fejtés a kollektív emlékezetnek is a része: a hősi történelmi eseményekre szívesen emlékezünk, a szégyenleteseket elhallgatjuk és elfelejtjük.⁴ A hagyomány valójában nagyon nagy emlékezetanyagot tartalmaz, de az idő előrehaladtával ez lecsökken. A csökkenés oka a kanonizáció, amely azzal jár, hogy a múlt egyes részeit tudatosan negligálják.⁵

A 18. században majdnem mindegyik kálvinista egyházközségben létezett egy speciális történetírói műfaj, az egyházi krónika. A katolikus historia domus mintájára ebben a gyülekezet múltját tárták föl, sokszor egyszerre retrospektív és kurrens módon, mert a krónika elején összefoglalták az egyházközség történetét a hitújítástól a 18. századig, majd ezt követően év-

¹ A tanulmány megírását a Nemzeti Kutatási, és Fejlesztési Hivatal FK-123974 számú témapályázata támogatta.

² OLÁH 2020, 97.

³ V.LÁSZLÓ 2020, 43; SZABÓ 2008, 203–213.

⁴ GYÁNI 2010, 321–335; ÓZE 2006, 282–283; MEGILL 2007, 33.

⁵ GYÁNI 2020, 372–374.

könyvként folytatták az események leírását.⁶ Mind a hazai, mind a nemzetközi szakirodalom viszont arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek úgynevezett zárt kéziratok voltak, közösségi használatukról alig van tudomásunk, ráadásul a krónikák nem alkalmasak a közösségi emlékezet rekonstruálására, mert íróik lelkészek voltak, akik megszűrték a közösségi emlékeket, és bizonyos elemeit elhallgatták.⁷

A következőkben egy Békés megyei református település, Vésztő egyházi krónikáinak elemzésével mutatjuk be, mit jegyeztek föl a múltjukról, miért hagytak ki bizonyos eseményeket, és mennyire lehet ezeket a műveket a közösség kollektív emlékezetének tekinteni.

A szakirodalom egyetért abban, hogy a 18. században Vésztő egy homogen kálvinista település volt, a lakosság a Rákóczi-szabadságharc bukása után 1714-ben települt vissza. A falut újraalapító családok Bakonszgeből érkeztek, továbbá 1750-ben az elpusztult Fás faluból települtek át nagyobb számban még új lakosok. Az állam protestánsellenes egyházpolitikája ellenére a gyülekezet végig meg tudta őrizni anyaegyházközségi státuszát, és folyamatosan saját lelkipásztort tartott.⁸

Vésztő újratelepítésének történetét valójában az összes szakirodalom egyetlen egy forrásra alapozza: Erdélyi Sámuel prédikátor által 1786-ban a református egyházközség anyakönyvébe bejegyzett krónikára. Erdélyitől megtudjuk, hogy 1786-ban volt „72 esztendeje [annak, hogy] Bakonszgeből húsvét innepe hetibe 18 szekerekkel jöttek Vésztőre lakosok.”⁹ Ebből könnyen kiszámolható, hogy a visszatelepülés 1714-ben történt, viszont ezt az adatot a szakmunkák közül senki sem ütköztette más forrásokkal. Elemzésünk szempontjából most nem lényeges az 1714-es dátum hitelességének ellenőrzése, sokkal inkább fontos az, hogy itt a hagyomány kanonizációjával állunk szemben, ugyanis a krónikából megtudjuk, hogy a falu korai történetét a lakosság emlékezetére alapozva írta meg Erdélyi. Bejegyzése szerint „vésztűi 80 eszt[endős] öregek mondják”, vagyis mesélték el számára a

⁶ MOLNÁR 1989, 328–333.

⁷ FUCHS 2006, 1–5; CSÖRSZ RUMEN 1999, 76; HEGYI 2021, 198–199, 208.

⁸ MADAY 1960/a, 443; BARCSA 1908, 2, 365; HAAN 1870, 320; KARÁCSONYI 1896, 342; HIGYED 2008, 442.

⁹ VREL I.450.a.1. p. 3. Lásd még: HEGYI, 2017–2022.

település történetét, amely alapján rekonstruálta az újra települést és a fásiak megérkezését.

A krónika csupán egyszer utal írott forrás felhasználására: Debreceni Ember Pál egyháztörténeti könyvére, amely alapján azt állítja, hogy 1567-ben Vésztő lakossága már református volt. A többi történeti eseményt Erdélyi a vésztői lakosok elmondásából írta meg, ugyanis a település kollektív emlékezetére épített: az eseményeket mindig személyekhez kötötte, például melyik főbíró – esetleg mesterember – tevékenységének idején történtek meg bizonyos dolgok. A Jan Assmann által leírt kommunikatív emlékezés tipikus példájával állunk itt szemben, ugyanis azzal, hogy falu közössége emlékeit személyekhez kötötte, a biografikus emlékezésnek működését láthatjuk. Ennek az emlékezőmódnak legfőbb jellemzője, hogy a kortárs személyekhez kapcsolódóan meséli el a történelmet, és körülbelül 80 évet képes átfogni.¹⁰ A krónika valóban mintegy 80 esztendő történéseit tartalmazza, mert az 1714 előtti korszakról csak utalásszerű adatokat tartalmaz, és Erdélyi Sámuel halálával (1794) lezárult a szerkesztése.

Más adat is azt mutatja, hogy a vésztői krónika keletkezésében közreműködött a falu lakossága is, mert Erdélyi a 16. oldalon azt jegyezte be, hogy „Tóth Ferentz uram, ezen helység érdemes bírája parancsolattyaából hozzádom”¹¹ a parókia építésének történetét.

Az idős emberek emlékezetének felhasználása és a főbíró utasítása azt jelenti, hogy Erdélyi 1786-ban a mai fogalmaink szerinti néprajzi gyűjtést végzett: beszélt a falu legidősebb embereivel, akiktől összegyűjtötte a legfontosabb eseményeket. A szóbeli hagyományt valószínűleg megszűrve írta le, de a közösség érdeklődött a krónika tartalma iránt, ezért találjuk meg annak szövegében Tóth Ferencet mint közbeszólót.

Erdélyi Sámuel gyakorlott krónikáíró volt, ugyanis 1768 és 1776 között Szentesen szolgált, ahol annyira magáénak érzete szentesi gyülekezete krónikáját, hogy „úgy írta belé a nevét, mint a magáéba.”¹² 1777 és 1780 között Nagyzeréden volt lelkipásztor, majd 1780-tól haláláig – vagyis 1794 ig – Vésztőn lelkipásztorkodott. Családi kötődése nem volt Vésztőhöz, mert 1743-

¹⁰ ASSMANN 2018, 53.

¹¹ VREL I.450.a.1. p. 16. HEGYI 2017–2022.

¹² TAKÁCS 2001, II, 15.

ban Debrecenben született, így amikor Vésztőre került, kimondottan rá volt szorulva a helyiek emlékezetére, amelynek segítségével meg tudta írni egyháztörténeti munkáját.¹³ Ezek szerint a bevezetőben leírt zártság, vagyis az, hogy az ilyen krónikákat a gyülekezet közössége nem használta, nem igaz, hiszen a falu előjárója ragaszkodott ahhoz, hogy bizonyos eseményeket írásban is örökítsenek meg. Elképzelhető, hogy ő maga nem tudott, írni, de tudomása volt az egyházi krónikáról, ezért közbenjárt, hogy a kortárs történetéseket jegyezzék föl.

Valójában egyáltalán nem meglepő kevesek által olvasott kéziratos szöveg közösségi használata. A 18. században a zárt szövegek közösségbe való kikerülésének legintenzívebb esete az volt, amikor a napóleoni háborúk tömeges mozgósításával a háborús röpiratokat hangosan felolvasták az olvasni tudó katonák az analfabétáknak, ezáltal egyszerre sok ember szerzett tudomást írásban létező információkról.¹⁴ A hitéletnek is léteztek olyan dokumentumai, amelyet csak kevesen vehettek kézbe, mégis ismerte azt az egész gyülekezet. Jó példa erre a Békésen használt kéziratos passió, amelynek létezését a kántorok eltitkolták az esperes előtt, a gyülekezet viszont minden Nagypénteken elénekelte azt.¹⁵

A vésztői egyházközség irataiban nemcsak Erdélyi krónikáját találjuk meg, mert Erdélyi úgy szerkesztette meg a szöveget, hogy az mások által folytatható legyen: az egyes fejezetek között üres lapokat hagyott ki. Ennek köszönhetően az öt követő lelkészek egészen 1944-ig rendszeresen kiegészítették a krónikát. Sőt, a 19. század közepén a presbiteri jegyzőkönyvben egy másik krónikát is elkezdtek vezetni.¹⁶

A vésztői krónika többször is elhallgat olyan eseményeket, amelyek a kortársak előtt közismertek voltak. A szövegben az elhallgatásnak kétféle típusát különböztethetjük meg: a falu számára kellemetlen emlékek elkendőzését, és a külvilág elől eltitkolt helyi események ismertetését.

A 18. században Vésztőt két komoly csapás érte: 1735-ben a lakosság jelentős része csatlakozott a Szegedinác Péro felkeléséhez. Ez a kuruc mozga-

¹³ VREL I.450.a.1. p. 19.; HEGYI 2017–2022.

¹⁴ NAGY 2021, 527.

¹⁵ HEGYI 2021, 203–204.

¹⁶ VREL I.450.b.3. HEGYI 2017–2022.

lom a református parasztek között jelentős támogatásnak örvendett, és több lelképásztor is tevékenyen részt vett benne. A Péro-féle felkelésben való részvétel miatt Kecskeméthy János vésztői, Balogh Gergely okányi és Zilahy János nagyzeréni református lelkészeket letartóztatták, és egy hónap börtönbüntetésre ítélték őket. Nemsokkal ezután 1738-ban és 1739-ben pestisjárvány pusztított a Dél-Alföldön, amely Vésztőt sem kímélte meg. Adataink szerint több mint kétszázan haltak meg a faluban.¹⁷

A Péro-féle felkelésről a korban több históriás beszámoló és hírvers is keletkezett, és a kutatás kimutatta, hogy a Dél-Alföldön a 18. században a szájhagyomány része volt a lázadás története.¹⁸ Ennek ellenére Erdélyi alig ír róla valamit, ugyanis meg sem említi, hogy a falu lakossága aktívan támogatta a mozgalmat, és abban fegyveresen is részt vett. Egyedül csak annyit ír, hogy „Ketskeméti János [lelképásztor] Budán fogságot szenvedett, hogy a kurucokkal imádkozott. Ötsödi pap lett.”¹⁹

Erdélyi még nem élt, amikor a lázadás kitört, de az 1780-as évek közepén, amikor Erdélyi a krónikát írta, az Békés vármegyében még mindig a közbeszéd része volt, ugyanis 1784-ben Petik Ambrus gyulai tanító papírra vetette a vármegye történetét, amelyben részletesen beszámolt Péro mozgalmáról.²⁰ Mivel Petik szintén a szájhagyományból írta meg az eseményeket, egyértelmű, hogy a köztudat része volt a felkelés története.²¹

Minden bizonnyal Erdélyi azért nem tért ki a krónikában részletesen a felkelés történetére, mert a vésztői öregek elhallgatták előtte azt. Esetleg maga Erdélyi nem akarta ezeket az emlékeket lejegyezni. Nyilván azért tették ezt, mert még mindig veszélyesnek gondolták a kurucok felemlegetését.

Nem egyértelmű viszont, miért nem írt Erdélyi többet a pestisről, ugyanis a szintén általa írt szentesi krónikában a mezővárost ért járványok okozta szenvedést részletesen bemutatja.²² Valószínűleg itt az elhallgatás egyfajta elfojtásként jelentkezik: a vésztőiek olyan komoly traumaként élték azt meg,

¹⁷ MÁRKI 1893, 658, 661; MADAY 1960/b, 34–35, 40; DUSNOKI-DRASKOVICH 2017, 286; MADAY 1960/a, 443; HAAN 1870, 321.

¹⁸ RMKT XVIII/14., 20; ESZE-VÁRKONYI 1952, 133–134.

¹⁹ VREL I.450.a.1. p. 19.; HEGYI 2017–2022.

²⁰ PETIK 1961, 42.

²¹ DANKÓ 1961, 3–4.

²² TAKÁCS 2001, I, 36.

hogy nem akartak rá visszaemlékezni. Helyette csak annyit említettek meg, hogy 1739-ben egy Némedi nevű rektor vezette az iskolát a pestis idején.²³

Meglepő viszont, hogy Erdélyi a krónikában részletesen leírta a református templom építésének történetét. Igaz, a szöveg alapvetően az 1782-ben megkapott hivatalos királyi engedély segítségével felépült templomról tudósít, de a szövegben másutt azt is megemlíti, hogy 1761-ben már építettek egy tornyot Oláh János mester vezetésével.²⁴ Jól tudjuk, hogy a vallásügyi törvények értelmében a Türelmi rendelet kihirdetése előtt a protestánsoknak tilos volt engedély nélkül építkezniük.²⁵ Vésztőn ezt mégis megtették, amelyre Gönczy Béla helytörténész is felfigyelt, de csak annyi magyarázatot fűzött ehhez, hogy a helybeli földbirtokosok, a Harruckern család elnázta a reformátusok építkezéseit, mert Békés vármegye gazdasági felzárkóztatásához szükségük volt a protestáns lakosságra is.²⁶

Adataink viszont arra utalnak, hogy Vésztő ezt az építkezést a külvilág előtt eltitkolta, miközben a kálvinista lakosság büszkén megőrizte szájhagyományában az építkezés történetét, majd Erdélyi lejegyezte azt. A hivatalos eljárás szerint ugyanis a falu köteles lett volna a vármegyéhez fordulni azért, hogy engedélyezzék az építkezést. Ezt követően a vármegye kivizsgálta volna az ügyet, és a helytartótanács vallásügyi bizottsága elé terjesztette volna a kérvényt. Végül az uralkodó hozta volna meg a döntést. A történetírás szerint a királynő legtöbbször elutasította protestáns templomok építési kérelmét.²⁷

Mivel sem Békés vármegye nemesi közgyűlésének iratai között,²⁸ sem a helytartótanács vallásügyi bizottságának iratai között²⁹ nem szerepel Vésztő kérvénye, felmerül a gyanú, hogy ezt be sem nyújtották. Természetesen előfordulhat, hogy létezett ilyen instancia, de az az évszázadok során elkallódott, esetleg a mutatókönyvek nem indexelték azt, és ezért nem találjuk. Mégis sokkal valószínűbb, hogy nem is készült el, mert Békés vármegye

²³ VREL I.450.a.1. p. 21.; HEGYI 2017–2022.

²⁴ VREL I.450.a.1. p. 14.; HEGYI 2017–2022.

²⁵ BARCSA, 1908, 2, 55–70.

²⁶ VREL I.450.b.3.; HEGYI 2017–2022.

²⁷ HEGYI 2020, 237–247.

²⁸ MNL BML IV.A.1.a. 80–81. köt. Repertórium, 1715–1786.

²⁹ MNL OL C 40 276–278. köt.

történetének pozitivista feldolgozói alapvetően a vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyve alapján írták meg munkáikat, viszont sem Haan, sem Karácsonyi nem tud arról, hogy 1782 előtt templomtornyot építettek volna Vésztőn.³⁰ A kortárs Petik Ambrus sem tudott róla, pedig – amint említettük – ő is a szájhagyomány alapján dolgozott.³¹ Elképzelhető, hogy a vésztői lakosság tudatosan nem beszélt idegeneknek az építkezésről. A 20. században a helytörténeti kutatás sem vette észre az 1761-es építkezést, csak 2008-ban írták meg annak történetét.³²

Összefoglalásként a következőket állapíthatjuk meg: Erdélyi Sámuel a szóbeli hagyományt rögzítette 1786-ban, amelynek során a közösség igényeit szem előtt tartva elhallgatta a Péro-féle felkelés vésztői cselekményeit és az 1739-es pestis borzalmait. Rögzítette viszont az 1761-es templomépítést, amely a krónika írásakor már nem volt kockázatos, így nem kellett megmagyarázni, miért nem kértek rá engedélyt.

Források

MNL BML IV.A.1.a

Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltár. Békés vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei 1715–1849.

MNL OL C 40

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár. Helytartótanácsi Levéltár, Acta Religionaria 1724–1783.

VREL I.450.a.1.

Vésztői Református Egyházközség levéltára. Keresztelési (1759–1816), halotti (1772–1816) és házassági (1772–1818) anyakönyv omniáriummal.

VREL I.450.b.3.

Vésztői Református Egyházközség levéltára. Presbiteri jegyzőkönyv történeti feljegyzésekkel 1823–1858.

³⁰ HAAN 1870, 321; KARÁCSONYI 1896, 343.

³¹ PETIK 1961, 27.

³² HIGYED 2008, 442.

Bibliográfia

ASSMANN 2018

Jan ASSMANN: *A kulturális emlékezet*. Budapest, Atlantisz, 2018 (Német Szellem-tudományi Könyvtár)

BARCSA 1908

BARCSA János: *A Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerület története*, 2 köt. Debrecen, Debrecen szabad kir. város Könyvnyomda Vállalata, 1908.

CSÖRSZ RUMEN 1999

CSÖRSZ RUMEN István: Könyvek önmagunknak. (Magyar kéziratípusok a 18–19. században.) In: *Az olvasó – az olvasás. Irodalmi tanulmányok*. Szerk. L.SIMON László–THIMÁR Attila. Budapest, Fiala Írók Szövetsége, 1999, 75–89.

DANKÓ 1961

DANKÓ Imre: Petik Ambrus és megyeföldrajza. In: PETIK Ambrus: *Békés vármegye leírása, 1784*. Sajtó alá rendezte DANKÓ Imre. Gyula, Erkel Ferenc Múzeum, 1961 (Erkel Ferenc Múzeum kiadványai), 3–10.

DUSNOKI-DRASKOVICH 2017

DUSNOKI-DRASKOVICH József: Gyula és Békés megye a török kiűzésétől a szent-andrási felkelésig. In: *EÁrchívium. Tanulmányok Erdész Ádám hatvanadik születésnapja tiszteletére*. Szerk. HÉJJA Julianna Erika–SÁFÁR Gyula. Gyula, MNL Békés Megyei Levéltár, 2017, 271–288.

ESZE-VÁRKONYI 1952

ESZE Tamás–R.VÁRKONYI Ágnes: A Rákóczi-hagyomány mozgósító ereje a 18. században. In: *Tanulmányok a parasztság történetéhez Magyarországon 1711–1790*. Szerk. SPIRA György. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1952, 117–139.

FUCHS 2006

Thomas FUCHS: *Geschichtsbewußtsein und Geschichtsschreibung zwischen Reformation und Aufklärung. Städtetkroniken, Kirchenbücher und historische Befragungen in Hessen, 1500 bis 1800*. Marburg, Hessisches Landesamt für geschichtliche Landeskunde, 2006 (Untersuchungen und Materialien zur Verfassungs- und Landesgeschichte, 21).

GYÁNI 2010

GYÁNI Gábor: Emlékezés és felejtés mint (politikai) stratégia. In: GYÁNI Gábor: *Az elveszhető múlt: a tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2010, 321–335.

GYÁNI 2020

GYÁNI Gábor: *A történelmi tudás*. Budapest, Osiris, 2020 (Osiris társadalomtudományi könyvtár).

HAAN 1870

HAAN Lajos: *Békés vármegye hajdana. 1. kötet. Történelmi rész.* Pest, Lauffer, 1870.

HEGYI 2017–2022

HEGYI Ádám: *A mindennapi élet egyháztörténeti forrásai a Békési Református Egyházmegye gyülekezeteiben 1711 és 1821 között. 2017–2022.* Internet: <http://bekref.bibl.u-szeged.hu/information.html> (Letöltés: 2022.07.31.)

HEGYI 2020

HEGYI Ádám: Közigazgatási, földesúri és egyházi iratok a 18. századi református egyháztörténet-írás szolgálatában. In: *Vértelen ellenreformáció.* Szerk. CSORBA Dávid. Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2020 (Reformáció öröksége, 2), 227–257.

HEGYI 2021

HEGYI Ádám: Kéziratok könyvek olvasói és befogadói a református egyházban a 18. században. In: „...Tanácsaid hűség és igazság” *Tisztelgő írások Dienes Dénes professzor úr 65. születésnapjára*, II. Szerk. CSORBA Dávid–SZATMÁRI Emília. Budapest–Sárospatak, Károli Gáspár Református Egyetem – Tiszáninneni Református Egyházkerület, 2021 (Reformáció öröksége, 7/2), 197–212.

HIGYED 2008

HIGYED István: A vésztői református egyház. In: *Vésztő története. A kezdetektől a várossá válásig.* Szerk. LADÁNYI Károly. Vésztő, Vésztő Város Önkormányzata, 2008, 442–454.

KARÁCSONYI 1896

KARÁCSONYI János: *Békésvármegye története, 2. Az egyes városok és községek története.* Gyula, Békésvármegye közönsége, 1896.

MADAY 1960/a

MADAY Pál: *Békés megye városainak és községeinek története.* Békéscsaba, Munkácsy Mihály Múzeum, 1960.

MADAY 1960/b

MADAY Pál: *Az 1735. évi békésszentandrás parasztfelkelés.* Békésszentandrás, Békésszentandrás Községi Tanács, 1960.

MÁRKI 1893

MÁRKI Sándor: *Péroról lázadása.* Budapest, MTA, 1893.

MEGILL 2007

Allan MEGILL: *Historical Knowledge, Historical Error. A Contemporary Guide to Practice.* Chicago - London, University of Chicago Press, 2007.

MOLNÁR 1989

MOLNÁR Ambrus: A tiszántúli református falusi társadalom forrásairól. In: *Kutatás, módszertan. Konferencia, Gyula, 1987. augusztus 27–28.* Szerk. ERDMANN Gyula. Gyula, Békés Megyei Levéltár, 1989, 328–333.

NAGY 2021

NAGY Ágoston: Kisfaludy Sándor 1809-es Hazafiúi Szózatának recepciója és használatai. *Magyar Könyvszemle* 137/4. 2021, 516–553.

OLÁH 2020

OLÁH Róbert: Debrecen „oszlopai”. (A főbírókat búcsúztató halotti beszédek tanulságai.) In: *A debreceniség mintázatai. Városi identitás és lokális emlékezet rétegei a koraújkortól napjainkig.* Szerk. BÓDI Katalin–FAZAKAS Gergely Tamás–LAPIS József. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2020 (Loci mempriae Hungaricae, 9), 90–110.

ÓZE 2006

ÓZE Sándor: *A határ és a határtalan. Identitáselemek vizsgálata a 16. századi magyar ütközőzóna népességénél.* Budapest, METEM, 2006.

PETIK 1961

PETIK Ambrus: *Békés vármegye leírása 1784.* Sajtó alá rendezte DANKÓ Imre. Gyula, Erkel Ferenc Múzeum, 1961 (Erkel Ferenc Múzeum kiadványai).

RMKT XVIII/14.

CSÖRSZ RUMEN István–KÜLLŐS Imola: *Közköltészet, 3. A társadalmi élet költésze-te, 3/A. Történelem és társadalom.* Budapest, Universitas, 2013 (Régi magyar költők tára. XVIII. század, 14).

SZABÓ 2008

SZABÓ Péter: Az elhallgatott Rákóczi-kultusz Forgács János 1735. évi szécsényi temetésén. In: SZABÓ Péter: *Jelkép, rítus, udvari kultúra. Reprezentáció és politikai tekintély a kora újkori Magyarországon.* Budapest, L’Harmattan – ELTE Történettudományok Doktori Iskola – Nyitott Könyv, 2008 (TDI Könyvek, 7), 203–213.

TAKÁCS 2001–2022

TAKÁCS Edit: *A szentesi református eklézsia története, 1700–1825.* 2001–2022. Internet: <https://www.szentesinfo.hu/cd/ekklezsia/start.htm> (Letöltés: 2022.07.31.)

V.LÁSZLÓ 2020

V.LÁSZLÓ Zsófia: *Példás asszonyok. Női szerepek változása a protestáns halotti beszédek tükrében. (1711–1825)* Budapest, Ráció, 2020 (Ligatúra).

A kötet tanulmányainak szerzői

Bárány Zsófia: tudományos kutató, OSZK Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport; baranyzsofi@gmail.com

Bodnár Mónika: muzeológus, Herman Ottó Múzeum;
bodnar.monika.hermuz@gmail.com

Csepregi Zoltán: egyet. tanár, Evangélikus Hittudományi Egyetem;
zoltan.csepregi@lutheran.hu

Csíki Tamás: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK; csikit@freemail.hu

Erős Vilmos: egyet. docens, Debreceni Egyetem BTK;
eros.vilmos@gmail.com

Érszegi Márk Aurél: diplomata, Vatikán-szakértő; merszegi@gmail.com

Fazekas Csaba: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK;
fazekas@uni-miskolc.hu

Galán-Fazekas Ibolya: PhD-hallgató, Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK
Történettudományi Doktori Iskola; fazekasibolyadiana@gmail.com

Gárdonyi Máté: egyet. tanár, Pázmány Péter Katolikus Egyetem HTK;
gardonyi.mate@htk.ppke.hu

Gózszy Zoltán: egyet. docens, Pécsi Tudományegyetem BTK;
gozsy.zoltan@pte.hu

Hegyi Ádám: egyet. docens, Szegedi Tudományegyetem BTK;
hegyi@bibl.u-szeged.hu

Hiába Krisztina: PhD-hallgató, ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola;
krisztina.hiaba96@gmail.com

Holló Péter: rektorhelyettes, Sola Scriptura Teológiai Főiskola;
hollo78@gmail.com)

Janka György: főisk. tanár, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola;
gyorgy.janka@gmail.com

Klestenitz Tibor: tud. munkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem; OSZK
Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport; klestibor@yahoo.com

Kovács Kálmán Árpád: tud. főmunkatárs, VERITAS Történetkutató Intézet
és Levéltár; kovacskaalmanarpad@gmail.com

Kónya Annamária: egyet. docens, Eperjesi Egyetem;
annamaria.konyova@unipo.sk

-
- Kruppa Tamás: tud. főmunkatárs, MTA-PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport; kruppat@gmail.com
- Mirák Katalin: elnök, Magyarországi Evangélikus Egyház Tényfeltáró Bizottsága; katalin.mirak@lutheran.hu
- Molnár Dávid: PhD-hallgató, Eszterházy Károly Katolikus Egyetem BTK Történelemtudományi Doktori Iskola; segédlevéltáros, Magyar Nemzeti Levéltár Heves Megyei Levéltára; molnar.davi@gmail.com
- Mózessy Gergely: igazgató, Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár; mozessy.gergely@puspokseg.hu
- Petheő Attila: tud. munkatárs, Selye János Egyetem RTK; petheoa@ujs.sk
- Puchinger Noémi: vallástudomány MA szakos hallgató, Károli Gáspár Református Egyetem BTK; puchinger.noemi@gmail.com
- Rada János: adjunktus, Miskolci Egyetem BTK; rada.janos@uni-miskolc.hu
- Sarnyai Csaba Máté: egyet. docens, Károli Gáspár Református Egyetem BTK; sarnyai.csaba.mate@gmail.com
- Sárai Szabó Katalin: tud. főmunkatárs, Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye; sszkata@gmail.com
- Süttő Szilárd: egyet. docens, Miskolci Egyetem BTK; sutto.szilard@uni-miskolc.hu
- Sz. Nagy Gábor: tud. munkatárs, Nemzeti Közszolgálati Egyetem HHK; sz.nagy.gabor@gmail.com
- Szamborovszkyné Nagy Ibolya: egyet. docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola; szamborovszkyne.nagy.ibolya@kmf.org.ua
- Tóth Krisztina: levéltári delegátus, Vatikáni Magyar Levéltári Kirendeltség, Magyarország Szentszéki Nagykövetsége; TothKrisztina@mfa.gov.hu
- Tömösközi Ferenc: adjunktus, Selye János Egyetem RTK; tomoskozif@ujs.sk
- Udvarvölgyi Zsolt András: főisk. tanár, Miskolci Egyetem BTK; zsolt.udvarvolgyi@uni-miskolc.hu
- Vámosi Katalin: muzeológus, Herman Ottó Múzeum; vamosikat@gmail.com

Tartalom

Horváth Zita: Előszó	5
Gárdonyi Máté: Katolikus egyháztörténet teológia és történettudomány határán	7
<i>14–17. század</i>	
Süttő Szilárd: Nagy Lajostól Zsigmondig: Magyarország főpapjai egy korszakváltásban és a történetírásban	22
Csepregi Zoltán: A személyes emlékektől a kanonizált hagyományig: a magyarországi reformáció historiográfiája a kora újkorban	32
Kónya Annamária: Szlovák reformátusok – egy ismeretlen és elignorált téma a szlovák történetírásban	44
<i>18–19. század</i>	
Góczy Zoltán: Az egyháztörténet-tanítás és az egyháztörténet-írás szerepe és kölcsönhatása a 18. század második felében	56
Galán-Fazekas Ibolya: Egy fehér folt: a 19. század eleji jozefinizmus problematikája	68
Fazekas Csaba: A magyarországi egyháztörténet-írás általános jellemzői, 1830–1870	82
<i>A dualizmus kora</i>	
Kovács Kálmán Árpád: Vallás-, egyház-, politika-, eszme-, társadalom- és fogalomtörténet határvidékein. A dualizmus kori magyar református öntudatvizsgálat módszertani problémái.....	94
Rada János: Risorgimento-képek a magyar egyházi historiográfiában.....	106
Molnár Dávid: A keresztényszocialista mozgalom és ideológia narratívái a magyar történetírásban.....	117

20. század

Csíki Tamás: Egy katolikus évkönyv az egyháztörténet-írás megújításának jegyében. A <i>Regnum</i> az 1930-as években	128
Sarnyai Csaba Máté – Puchinger Noémi: Az erdélyi magyar katolikusok impériumváltás utáni helyzetének értelmezési irányai az elmúlt évtizedekben	138
Sz. Nagy Gábor: Az állami nyomásgyakorlás és az egyházi ellenállás lehetőségei az 1949 és 1956 közötti propagandaanyagok vizsgálata kapcsán	153
Mózyessy Gergely: A kommunista egyházüldözés egyházi narratívájának sajátosságai	166

Egyháztörténész-portrék

Kruppa Tamás: Károlyi Árpád és az „első osztrák-magyar kiegyezés”	178
Klestenitz Tibor: Jellemrajzok a katolikus egyház életéből. Bangha Béla kísérlete a történelmi tudat formálására, 1909	187
Erős Vilmos: A szellemtörténet Debrecenben: Ifjabb Révész Imre	197
Petheő Attila: Tárnok Gyula szürke könyve – egy elfeledett dokumentumgyűjtemény a Felvidékről.....	208
Vámosi Katalin: Bartha Béla római katolikus pap visszaemlékezése mint az egyháztörténet-írás sajátos emléke, forrása.....	217
Janka György: Pirigyi István, a görögkatolikus egyháztörténész	231
Érszegi Márk Aurél: Érszegi Géza javaslatai a vatikáni levéltári kutatásokra	240

Nők és női szerepek az egyháztörténet-írásban

Bárány Zsófia: Az egyháztörténet-írás sajátos forrásai: centrum-periféria kutatás – nők az egyházban	250
Sárai Szabó Katalin: Konzervatív nőmozgalmak a 19. század végén és a 20. század elején a nőtörténeti és egyháztörténeti kutatások tükrében	260

Egyháztörténet-írás és levéltári források

- Tóth Krisztina: A magyar egyháztörténet-írás 20. századi vatikáni forrásai –
forrástípusok és hasznosításuk.....274
- Mirák Katalin: Evangélikus egyháztörténet-írás – evangélikus
sajtóságokkal. Dióhéjban a Magyarországi Evangélikus Egyház
tényfeltáró bizottságának munkájáról (2005–2022)287

Egyháztörténet-írás és levéltári források a Felvidéken és Kárpátalján

- Tömösközi Ferenc: A Szlovenszkói és Kárpátaljai Református Egyház
levéltári iratanyagainak feltárása és kutatása..... 300
- Szamorovszkyné Nagy Ibolya: A kárpátaljai református egyháztörténet-
írás forrásbázisának sajátosságai az 1944–1991 közötti időszakra
vonatkozóan..... 310
- Hiába Krisztina: A kárpátaljai római katolikus egyháztörténet kutatási
lehetőségei..... 321

Kisebbségi felekezetek egyháztörténet-írása

- Holló Péter: Kisebbségi felekezetek történetírása. Hiányok és feldolgozottság a
kisebbségi létszámú keresztény felekezetek történelmében.....332
- Udvarvölgyi Zsolt András: A történelmi múlt szerepe a Magyar Iszlám
Közösség önképében.....338

Egyháztörténet-írás és helytörténet

- Hegy Ádám: Elhallgatott múlt: egyháztörténet-írás Vésztőn 1714 és
1794 között.....352
- Bodnár Mónika: Görögkatolikus egyházi közigazgatás és anyaegyházak
a Miskolci Egyházmegyében362
- A kötet tanulmányainak szerzői.....374